

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

90 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ

Ο Ιών (Ιωάννης) Δραγούμης (1878-1920) αποτελεί μια ιδιαίτερη και αντιφατική φυσιογνωμία στην ελληνική πνευματική και πολιτική ζωή των αρχών του 20ού αιώνα. Λογοτέχνης, διανοούμενος, διπλωμάτης και βουλευτής, συνέβαλε καθοριστικά στον Μακεδονικό Αγώνα. Ρομαντικός εθνικιστής, όπως τον αποκάλεσαν, ιδρυτής όμως και της «Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως» και αντίπαλος του Ελευθερίου Βενιζέλου, και παράλληλα ένας «ιδίωτος σοσιαλιστής» με πρότυπό του τον ελληνικό κοινοτισμό, υπήρξε δημοτικιστής και συνιδρυτής του προοδευτικού «Εκπαιδευτικού Ομίλου» των Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Δημήτρη Γληνού και Αλέξανδρου Δελμούζου. Έζησε δύο θυελλώ-

δεις έρωτες με τις μεγάλες κυρίες της ελληνικής πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής Πηνελόπη Δέλτα και Μαρίκα Κοτοπούλη και συνέβαλε ιδιαίτερα στην πνευματική τους ωρίμανση.

Ο ΙΔΑΣ, όπως υπέγραφε τα έργα του, αποτέλεσε τραγικό θύμα του «εθνικού διχασμού».

Στις 31 Ιουλίου του 1920, μία μέρα μετά την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας κατά του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου στο Παρίσι, ο Ιών Δραγούμης θα συλληφθεί με διαταγή του μακεδονομάχου Παύλου Γύπαρη και θα δολοφονηθεί «εν μέση οδώ». Ήταν 42 χρονών.

Γράφουν **Βλάσης Αγτζίδης, Χ.- Δ. Γουελάς,**
Γιώργος Καραμπελιάς

Κείμενα: Σταθμοί της διαδρομής του
Αποσπάσματα από έργα του

Επιμέλεια αφιερώματος -κείμενα:
Στέλιος Κούκος

Ο Ίων (Ιωάννης) Δραγούμης γεννήθηκε στην Αθήνα στις 2 Σεπτεμβρίου του 1878. Ήταν γιος του δικαστικού και ακολούθως πολιτικού Στέφανου Δραγούμη που καταγόταν από το Βογασιτικό της Καστοριάς. Μπέρα του ήταν η Ελισάβετ Κοντογιαννάκη, κόρη του τραπεζίτη και επίημου γενικού προξένου της Ελλάδας στην Πετρούπολη Ιωάννη Κοντογιαννάκη.

Ο Στέφανος Δραγούμης διετέλεσε βουλευτής και υπουργός Εξωτερικών, Εσωτερικών και Δικαιοσύνης σε κυβερνήσεις του Χαρίλαου Τρικούπη και πρωθυπουργός από τον Ιανουάριο μέχρι τον Οκτώβριο του 1910. Υπηρέτησε επίσης ως υπουργός Οικονομικών στις κυβερνήσεις των Α. Ζαΐμη και Στεφ. Σκουλούδη. Ο Στέφανος Δραγούμης εξέδωσε τα βιβλία: «Μακεδονική κρίσις» και «Μακεδονία προδομένη».

Η αδελφή του Ίωνα, Ναταλία, παντρεύτηκε τον Παύλο Μελά στις 11 Οκτωβρίου του 1892.

Ο Ίων Δραγούμης σπούδασε νομικά στο πανεπιστήμιο Αθηνών και το 1897 κατατάχθηκε ως εθελοντής στον άτυχο για την Ελλάδα ελληνοτουρκικό πόλεμο.

Το 1899 ανακηρύχθηκε διδάκτορας Νομικής του πανεπιστημίου Αθηνών και μετά από επιτυχία στις εξετάσεις του υπουργείου Εξωτερικών εντάχθηκε στο διπλωματικό σώμα.

Το 1902 με αίτημά του διορίστηκε ως υποπρόξενος στο τουρκοκρατούμενο Μοναστήρι. Την ίδια χρονιά έγραψε το βιβλίο «Το μονοπάτι».

Μαζί με τον πατέρα του και τον σύζυγο της αδελφής του Ναταλίας, αξιωματικό του ελληνικού στρατού Παύλο Μελά, εργάστηκαν για τη στήριξη και την οργάνωση των ελληνικών ορθόδοξων κοινοτήτων της Μακεδονίας κατά των βουλγαρικών κομιτατζήδων, οι οποίοι τρομοκρατούσαν και βιαιοπραγούσαν κατά των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής.

Ο Ίων Δραγούμης υπηρέτησε επίσης στα προξενεία των Σερρών το 1903, του Πύργου και της Φιλιππούπολης της Βουλγαρίας το 1904, της Αλεξανδρούπολης (Δεδέαγατς) και της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου το 1905.

Την ίδια χρονιά γνώρισε στην Αλεξάνδρεια τις δύο γυναίκες με τις οποίες ανέπτυξε φλογερούς έρωτες: τη συγγραφέα Πηνελόπη Δέλτα, η οποία ήταν μεγαλύτερή του κατά πέντε έτη, και την ηθοποιό Μαρίκα Κοτοπούλη. Ο έρωτάς του με την Πηνελόπη Δέλτα, παρ' όλη την έντασή του, έμεινε πάντα «πλατωνικός». Και για τις δύο υπήρξε ένας απaráμιλλος πνευματικός καθοδηγητής.

Στις 13 Οκτωβρίου του 1904 στη Στάτιστα σκοτώθηκε ο Παύλος Μελάς. Τον Φεβρουάριο του 1907 εκδίδεται το βιβλίο του Δραγούμη «Μαρτύρων και ηρώων αίμα», που αναφέρεται στον ήρωα πλέον του Μακεδονικού Αγώνα Παύλο Μελά.

Τα έτη 1907-1908 υπηρέτησε στην Κωνσταντινούπολη.

Μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, που εκδηλώθηκε το 1908, μαζί με τον Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη ίδρυσε την «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» (βλ. περισσότερα στο κείμενο του Γ. Καραμπελιά, σελ. 28-37).

Τον Αύγουστο του 1909 εκδόθηκε το βιβλίο του «Σαμοθράκη».

Το μνημείο που έχει σπθεί στο σημείο της εκτέλεσής του Ι. Δραγούμη απέναντι από το ξενοδοχείο «Χίλτον».

Ο Κωστής Παλαμάς στη «Νεκρική Ωδή» του για τον Δραγούμη γράφει: «Λευκή, ας βαλθή όπου έπεσες, κολώνα,/ (Πώς έπεσες, γραφή να μην το λείει)/ λευκή, με της Πατρίδας την εικόνα./ Μόνο εκείνη ταιριάζει να σε κλαίει,/ βουβή, μαρμαρωμένη να σε κλαίει».

Σταθμοί της διαδρομής του

Η Πηνελόπη Δέλτα.

Από την κεντρική υπηρεσία του υπουργείου Εξωτερικών, στην οποία μετατέθηκε μετά την πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, διορίστηκε το 1909 στην πρεσβεία της Ρώμης και ακολούθως στο Λονδίνο. Το 1910

επέστρεψε στο υπουργείο στην Αθήνα.

Ο Ίων Δραγούμης το 1910 μαζί με τους δημοτικιστές Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Δημήτρη Γλινό, Αλέξανδρο Δελμούζο και άλλους ιδρύουν τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο».

Στις 5 Σεπτεμβρίου του 1911 εκδόθηκε το βιβλίο του «Όσοι ζωντανό!».

Στις 21 Ιουνίου του 1912, μετά την κατάληψη της Δωδεκανήσου από τους Ιταλούς, ο Δραγούμης οργάνωσε πανδωδεκανησιακό συνέδριο το οποίο αξίωσε την ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα.

Στις 26 Οκτωβρίου του 1912 συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της παράδοσης της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα.

Νέα αποστολή στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης το 1913 και ακολούθως την ίδια χρονιά διορισμός στην Πετρούπολη. Το 1914 διηύθυνε προσωρινά τις πρεσβείες Βιέννης και Βερολίνου και αποστέλλεται πάλι στην πρεσβεία της Πετρούπολης, αυτή τη φορά ως πληρεξούσιος υπουργός. Τη χρονιά αυτή εκδόθηκε το βιβλίο του «Ελληνικός πολιτισμός».

Στις 25 Μαρτίου του 1915 παραιτείται

από το διπλωματικό σώμα και κατέρχεται στις εκλογές ως υποψήφιος βουλευτής Φλωρίνης. Εκλέγεται στις επαναληπτικές, που διεξάγονται στις 23 Αυγούστου.

Συνιδρυτής της περιοδικής έκδοσης «Πολιτική Επιθεώρησης» που εκδόθηκε την 1η Ιανουαρίου του 1916.

Στις 30 Ιουνίου του 1917 εξορίζεται στην Κορσική, απ' όπου θα επιστρέψει στις 12 Μαΐου του 1919, για να εκποιστεί ακολούθως στη Σκόπελο. Απελευθερώθηκε στις 6 Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς και επέστρεψε στην Αθήνα. Ο ελληνικός στρατός από τον Μάιο είχε αποβιβαστεί στη Σμύρνη.

Στις 30 Ιουλίου του 1920 πραγματοποιείται δολοφονική απόπειρα στο Παρίσι εναντίον του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου. Ο Βενιζέλος τραυματίζεται ελαφρώς ενώ οι επίδοξοι δολοφόνοι του, απόστρατοι αξιωματικοί, συλλαμβάνονται.

Την επόμενη μέρα στην Αθήνα οι οπαδοί του Βενιζέλου επιτέθηκαν εναντίον αντιβενιζελικών και βιαιοπράγησαν εναντίον τους ενώ προξένησαν ζημιές και καταστροφές κατά των περιουσιών τους. Κατέστρεψαν επίσης τα γραφεία και τα τυπογραφεία των αντιβενιζελικών εφημερίδων, που για κάποιες μέρες δεν εκδόθηκαν.

Την ίδια μέρα κατόπιν διαταγής του Παύλου Γύπαρη, ο οποίος ήταν επικεφαλής του Τάγματος Ασφαλείας, συνέλαβαν τον Ίωνα Δραγούμη και στη γωνία των οδών Βασιλίσσης Σοφίας και Παπαδιαμαντοπούλου, στις τέσσερις το απόγευμα, τον δολοφόνησαν.

Σύμφωνα με πληροφορίες, ο Δραγούμης συνελήφθη ενώ κατευθυνόταν για τη σύνταξη άρθρου που θα καταδίκαζε την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου.

Ως ηθικοί αυτουργοί της δολοφονίας κατηγορήθηκαν οι Παύλος Γύπαρης, Εμμανουήλ Ρέπουλης (αντιπρόεδρος της κυβέρνησης) και Εμμανουήλ Μπενάκης (πρώην υπουργός του Βενιζέλου). Όλοι αθωώθηκαν από το δικαστήριο.

Περιγραφή της δολοφονίας από αυτόπτη μάρτυρα

«Περί την 4ην απογευματινήν ανέμενον μεθ' ομάδας εκ τριών ή τεσσάρων προσώπων την άφιξιν του τραμ παρά την γωνίαν της λεωφόρου Κηφισίας και της οδού Ιωάννου Παπαδιαμαντοπούλου, πλησίον του υπ' αριθμόν 907 στύλου των ηλεκτρικών συρμάτων.

Την προσοχή μου επέσυρην ομάς στρατιωτών αγόντων εν συνοδεία έναν πολίτην καλού παρουσιαστικού και βαδίζοντος μετά πολλής αξιοπρεπείας. Δεξιόθεν και αριστερά αυτού εβάδιζον δύο στρατιώται, δεκάς δε ετέρων στρατιωτών είπετο εκ του σύννεγγυς. Πάντες έφερον ντουφέκια.

Μόλις το απόσπασμα επλησίασεν εις τον υπ' αριθμόν 905 στύλον του τραμ μετέβαλεν κατεύθυνσιν προς αριστερά και εσταμάτησε παρά το πεζοδρόμιον, αφήνοντας τον αιχμάλωτον πολίτην εις απόστασιν τεσσάρων βημάτων.

Οι στρατιώται αφού εσταμάτησαν, επυροβόλησαν. Ερρίφθησαν παρ' αυτών περί τους δέκα πυροβολισμοί. Ουδέν πρόσταγμα ηκούσθη. Ο πυροβοληθείς πολίτης κατέπεσεν άπνους, χωρίς να βγάλει κραυγή, χωρίς να είπη π...

Ένας ιδιότυπος σοσιαλιστής

Του **Χ.-Δ. Γουνελά***

Το πατριωτικό αίσθημα των διανοομένων στην Ελλάδα μετά την ήττα του 1897 ήταν διαφορετικό από αυτό που συναντάει κανείς στους διανοούμενους υποστηρικτές της Μεγάλης Ιδέας πριν από τον πόλεμο.

Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Μάρκου Τσιριμώκου (ψευδώνυμο: Έρμωνας), όταν συμβουλεύει τους συμπατριώτες του το 1904, λέγοντας:

Οι άνθρωποι που σέβονται τα έργα δε θα ξεθυμαίνουν με υβρεολόγια κατά του Σλαύου που κυπτάζει τη δουλειά του, αλλά θα ζητούν στη δουλειά την ατομική επιτυχία και την προκοπή του όλου, θα

φορ. (Ο Barrés υπήρξε φιλέλληνας και συνδεόταν με αρκετούς Έλληνες διανοούμενους - ο Μορέας, λόγου χάριν, κληροδότησε τα χειρόγραφα του στον Barrés.) Η προσωπικότητα του ατόμου, υποστηρίζει ο Δραγούμης σε αυτά τα πρώτα του κείμενα, συμπεριέχει τις εμπειρίες και τα χαρακτηριστικά που κληρονόμησε απ' τους προγόνους του και επίσης ό,τι έχει συλλέξει απ' τη δική του τη ζωή και τη ζωή των συγχρόνων του και της εποχής του. Το άτομο, με άλλα λόγια, είναι μια περίπλοκη σύνθετη δύναμη (βλ. *Το μονοπάτι*, 1925, 187).

Η αποδέσμευση της συλλογικής δύναμης ως πράξη

Αποδεχόμενος τη σύνθετη αυτή ιδιότητα του ατόμου, ήταν αναπόφευκτο ότι θα αποδεχόταν και την άποψη ότι ο σκοπός του ατόμου δεν είναι παρά η αποδέσμευση της δύναμης αυτής, δηλαδή η έκφρασή της. Έτσι καταλήγει έμμεσα να δέχεται μια παρόμοια άποψη που είχαν καλλιεργήσει οι διανοούμενοι γύρω από τα περιοδικά *Η Τέχνη* (1898-1899) και *Ο Διώνυσος* (1901-1902), τα οποία εισήγαγαν στην Ελλάδα τον ντισεισμό παντρεύοντάς τον με τον σοσιαλισμό. Τον απώτερο προσδιορισμό του Δραγούμη τον βρίσκουμε στα λόγια του Barrés,

αυτό περιλαμβάνει το πλήρες κοινωνικό δυναμικό. Και με αυτό θέλει να πει ότι ο καθένας μας πρέπει να φιλοδοξεί να γίνει υπεράνθρωπος, με την έννοια ότι η κατάπτωση ενός λαού είναι η ανικανότητά του να συμβάλει στην ανύψωση του ατόμου εκείνου που θα εκφράζει το σύνολο της σύνθετης δύναμης.

Το όραμα για μια ακομματική διοίκηση

Αν και ο Δραγούμης εμφατικά αναφέρεται στον εθνικισμό, πολλές από τις αρχές του διαλογισμού του θυμίζουν τον τύπο του σοσιαλισμού που συναντά ο μελετητής της εποχής στους Γιάννη Καμπύση, Παύλο Νιρβάνα, Κωνσταντίνο Χατζόπουλο, Δημήτρη Ταγκόπουλο κ.ά. Όσον αφορά την εφαρμογή, το πολιτικό σύστημα π ο υ

λύση μπορεί να επέλθει μόνο με στρατιωτική επέμβαση (βλ. *Ο Ελληνισμός μου...*, 122). Επίσης εντόπισε τον κίνδυνο και τις επιπτώσεις που θα είχε μια αθρόα μετανάστευση αστυφιλίας και το 1908 έκφρασε την άποψη ότι του «χωριάτη ο γιος πρέπει να μείνει χωριάτης, του παπουτσή παπουτσή... και μόνο έτσι καλύτερεύει η εργασία του καθενός» (*Ο Νουμάς*, 1908, 292). Με τις σκέψεις αυτές καταδεικνύει πως μόνο η εργασία και η εξειδίκευση του εργαζομένου αποτελούν θετική συνδρομή στην ανύψωση του βιοτικού επιπέδου. Και μάλιστα το 1905 στο Ημερολόγιο έχει καταγράψει την άποψη «να καταργηθούν τα σχολεία, επειδή έχομε ανάγκη από ζωή και όχι από επιστήμες, και η ζωή αυτή δεν μαθαίνεται στα σχολεία» (*Ο Ελληνισμός μου...*, 37). Αυτές του οι συγκεκριμένες σκέψεις ήταν φυσικό να αντιμετωπιστούν από μερικούς ως αντιφιλελεύθερες και αντιπροοδευτικές. Στα έργα που δημοσίευσε την ίδια εποχή, *Μαρτύρων και ηρώων αίμα* (1907), *Σαμοθράκη* (1909) κι *Όσοι ζωντανό!* (1911), διαπιστώνει ο αναγνώστης ότι οι πολιτικές του θέσεις απορρέουν από μια πραγματιστική προσέγγιση. Και μάλιστα φαίνεται να έχει πλήρη συνείδηση γι' αυτή του τη ρεαλιστική αντιμετώπιση. Σε άρθρο του στον *Νουμά* εκφράζει ανοιχτά ότι στο παρόν η Ελλάδα χρειάζεται εθνικισμό, αλλά στο μέλλον σοσιαλισμό, όπως έκανε και ο Μπίσμαρκ (βλ. «Κοινωνισμός και κοινωνιολογία», *Ο Νουμάς*, 1908, 295).

Το θλιβερό τέλος ενός Πρωτομάστορα

Σε καμιά περίπτωση δεν πιστεύουμε ότι ο Δραγούμης ήταν δοσμένος σε ένα συγκεκριμένο δόγμα. Ο Νίκος Καζαντζάκης το 1910, ως απροκατάληπτος διανοητής της εποχής, αφιέρωσε στον Ίωνα Δραγούμη το θεατρικό του *Η θυσία*, δίνοντάς του τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ο Πρωτομάστορας*. Όντως ο Δραγούμης με την πάροδο του χρόνου τάχθηκε εναντίον του Βενιζέλου και το 1920 δολοφονήθηκε στο Σύνταγμα από τους εξοργισμένους βενιζελικούς, όταν μαθεύτηκε στην Αθήνα πως έγινε απόπειρα εναντίον του Βενιζέλου στη Λυών. Πάντως μέχρι μιας ορισμένης χρονολογίας ο Δραγούμης δεν υπήρξε αντιβενιζελικός και υπάρχει άρθρο του που τον παρουσιάζει να πρεσβεύει μάλλον το αντίθετο (βλ. «Τιμή και ανάθεμα», *Ο Νουμάς*, 1912, 497).

*Ο Χ.-Δ. Γουνελάς είναι αναπληρωτής καθηγητής στο τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ.

μοχθούν έκαστος εφ' ω ετάχθη, και θα μαθαίνουν στα σχολιά τους τα μητρικά γράμματα που κάνουν τους ανθρώπους ν' αγαπούν τον τόπο τους και να είναι ηθικοί («Οι Μακάριοι», *Ο Νουμάς*, 1904, 83, σ. 2).

Σε αυτό το πνεύμα κινήθηκε και ο Δραγούμης την αντίστοιχη εποχή, αγωνιζόμενος να αναζωπυρώσει το πατριωτικό αίσθημα, αλλά η δική του επιχειρηματολογία ξεφεύγει και παίρνει διαφορετικές διαστάσεις και από τον Τσιριμώκο και από τον άλλο ένθερμο και ακραίο Περικλή Γιαννόπουλο, που αποζητά την ίδρυση μιας καινούργιας Ελλάδας βασιζόμενη στην αρχή «πας μη Έλλην ανθρωποειδής».

Ο Δραγούμης θεμελιώνει στον ελληνικό χώρο μερικές από τις βασικές αρχές του πατριωτισμού ως εθνικισμού. Τα δύο πρώιμα έργα του *Το μονοπάτι* και *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες (1903-1909)*, τα οποία δεν δημοσιεύτηκαν παρά μετά τον θάνατό του το 1925 και 1927, αποτελούν μια φιλοσοφική διερεύνηση πάνω στο θέμα εθνικισμός. *Το μονοπάτι* το γράφει το 1902 και το αποκαλεί μυθιστόρημα, το δε δεύτερο έργο στο οποίο αναφερόμαστε είναι ημερολόγιο που γράφεται την αντίστοιχη περίοδο, 1903-1909. Στα γραπτά αυτά ομολογεί την επιρροή που είχε στις απόψεις του ο φίλος του Maurice Barrés, γνωστός γάλλος πολιτικός φιλόσο-

επιστρατεύει:

Αφού έσκαψα πολύ την ιδέα του εγώ ... κατέβηκα ανάμεσα σε αμμουδιές που δεν αντιστέκονταν, ως που πύρα στον πάτο στήριγμα την ομάδα (collectivité). Να, που πέφτει κιάλας η ατομική μας περιφάνεια (*Το μονοπάτι*, 187).

Η αποδεσμευτική πράξη, για να ανταποκρίνεται στα συστατικά της ατομικής σύνθεσης, πρέπει ν' αντανάκλα την πλήρη γκάμα του περιεχομένου της συλλογικής σύνθεσης του ατόμου. Το άτομο υπό φυσιολογικές συνθήκες είναι, όπως προσδιορίζει ο Barrés, «[άνθρωπος] γενικός και όχι ειδικός» (*Το μονοπάτι*, 217). Με το να ενεργεί κανείς παίρνοντας το «εγώ» (σαν να επρόκειτο για μεμονωμένη εγώτητα) τότε δεσμεύει τη σύνθεσή του από το να βρει την πλήρη αποδέσμευση.

Η φυσιολογική αποδέσμευση της δύναμης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο στα πλαίσια του εθνικισμού, γιατί μόνο ο εθνικισμός περιέχει παρελθόν, παρόν, μέλλον και τα κληρονομικά δεδομένα της ύπαρξης του καθενός μας. Ο αγώνας για να φτάσει το άτομο να γίνει υπεράνθρωπος είναι ένας αγώνας για μια πλήρη έκφραση ως πράξη της συλλογικής ολότητάς του. Ο υπεράνθρωπος είναι ο υπερ-εθνικιστής. Το άτομο

τα οποία ο ίδιος

φαίνεται να οραματίζεται ο Δραγούμης ως ιδανικό σύστημα για τον Έλληνα είναι ένα σύστημα αποκέντρωσης, στο οποίο οι κοινότητες θα αυτοδιοικούνται. Η κεντρική κυβέρνηση θα είναι υπεύθυνη για προβλήματα άμυνας και διπλωματίας και θα εκλέγεται από τη γερουσία των κοινοτήτων. Με τον τρόπο αυτό πιστεύει ότι θα αποφεύγεται το φαινόμενο να δημιουργούνται αντιπροσωπευτικές μειονότητες και επίσης πιστεύει ότι θα εκλέγονται οι καλύτεροι απ' όλο το έθνος, αφού θα εξαιρεθούν οι εκλογικές περιφέρειες. Η δε πολιτική μορφή (ο αρχηγός) θα ανυψείται από την ομάδα των εκλεγμένων «καλύτερων» σε ανοιχτή υποψηφιότητα.

Παράλληλα, ενώπιον της πολιτικής ασάφειας της εποχής το αίσθημα της ευθύνης οδήγησε τον Δραγούμη το 1907 στην ακραία θέση να υποστηρίξει ότι μια

Το όραμα της Ανατολικής Ομοσπονδίας

Το 1897 κατατάχθηκε στον στρατό και συμμετείχε στον «τροπιασμένο πόλεμο», ενώ το 1899 διορίζεται στο υπουργείο Εξωτερικών και το 1902 πηγαίνει στο προξενείο Μοναστηρίου. Ακολουθούν οι Σέρρες, ο Πύργος, η Φιλιππούπολη, η Αλεξάνδρεια και το Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολη) το 1905. Το 1902 γράφει **Το μονοπάτι** και το 1907 εκδίδει το **Μαρτύρων και πρώων αίμα** με πραγματικό ήρωα τον γαμπρό του **Παύλο Μελά**, που σκοτώθηκε στον Μακεδονικό αγώνα. Το 1907-1908 βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη, όπου ιδρύει μαζί με τον Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη την **Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως**. Το 1909 εκδίδει τη **Σαμοθράκη** και ολοκληρώνει τη συγγραφή του **Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες**. Το 1913 εκδίδει το **Όσοι ζωντανόι** και το 1913 τον **Ελληνικό πολιτισμό**. Το 1914 διορίζεται πρέσβης στην Πετρούπολη και το 1915 εκλέγεται ανεξάρτητος βουλευτής στη Φλώρινα. Το 1917 ένα βίαιο άρθρο κατά των Αγγλογάλλων και του Βενιζέλου του κοστίζει τη σύλληψή του και την εξορία στην Κορσική μέχρι τον Μάιο του 1919. Τον Αύγουστο του 1920 δολοφονείται από φανατικούς βενιζελικούς, μετά την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου στο Παρίσι¹.

Ο **Αθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης** γεννήθηκε το 1878 στη Σύρο από οικογένεια με σουλιώτικη καταγωγή. Το 1900 τελείωσε τη Σχολή Ευελπίδων. Το 1906, ανθυπολοχαγός του πεζικού, υπό το κάλυμμα του εμπορικού αντιπροσώπου οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη την **Οργάνωση Θεσσαλονίκης** για την αντιμετώπιση της βουλγαρικής προπαγάνδας και το 1908 την **Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως**, η οποία έως το 1912-13 έφθασε τα 500 μνημένα μέλη. Μετά το νεοτουρκικό κίνημα δημιουργήθηκε και ο **Ελληνικός Πολιτικός Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως**. Σε αυτόν συμμετείχαν και πολλοί Έλληνες, ιδιαίτερα Μακεδόνες, βουλευτές του οθωμανικού κοινοβουλίου. Συνολικά από τους 26 Έλληνες βουλευτές που συμμετείχαν στην πρώτη οθωμανική Βουλή του Δεκεμβρίου 1908, μύση τους 16. Ως όργανο του Πολιτικού Συνδέσμου ίδρυσε μαζί με τον Ίωνα Δραγούμη και τον Γ. Μπούσιο στα 1910 την **Πολιτική Επιθεώρηση**, την οποία έκλεισαν οι Νεότουρκοι το 1913 και συνέχισε να επανεκδίδεται μετά το 1916 στην Αθήνα. Το 1920 εκλέχτηκε βουλευτής Θεσσαλονίκης και το 1935 γενικός διοικητής Θράκης. Πέθανε το 1945. Μετά τον θάνατό του δημοσιεύτηκαν τα: **Μακεδονικός Αγών. Η Οργάνωση Θεσσαλονίκης 1906-1908** (1959), **Ημερολόγιον** του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου (1962), **Γράμματα από τα Βουνά, Σημειωματάριον** (1971) και **Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως**² (1984). Ο Σουλιώτης-Νικολαΐδης και ο Δραγούμης δέθηκαν με ισχυρότατους δεσμούς. Η δράση και η σκέψη τους ήταν τόσο κοντά, ώστε να αποτελούν έναν Ιανό που συνδύαζε συ-

Του **Γιώργου Καραμπελιά***

Ο Ίων Δραγούμης, που γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878 από οικογένεια πολιτικών, από μικρός θα δεθεί με τη Μακεδονία και τη μοίρα της, μια και η καταγωγή του είναι μακεδονική, ο πατέρας του υπήρξε στέλεχος της «Μακεδονικής Επιτροπής» ενώ συμμετείχε δύο φορές σε αποστολή εθελοντών στη Μακεδονία.

νωμοτική-οργανωτική δράση και ιδεολογική-πολιτική πάλη. Η πολιτική απόπειρα της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως, που στόχευε στην εδραίωση της οικονομικής και πολιτιστικής πρωτοκαθεδρίας των Ελλήνων μέσα σε μια πολυεθνική και πολυπολιτισμική Οθωμανική αυτοκρατορία, δεν στάθηκε ικανή να αναστρέψει μια διαδικασία προκρούστεια για τον ελληνισμό.

Πώς θα κριθεί η δυνατότητα επιβίωσής μας

Εντέλει στα Βαλκάνια, και τη Μικρά Ασία, επέπρωτο να κυριαρχήσουν τα **εθνικά κράτη**. Πολιτισμοί διεθνικοί ή υπερεθνικοί, όπως ο ελληνικός, ήταν καταδικασμένοι να σβήσουν ή να συρρικνωθούν εκτός και εάν κаторθωναν να συμπεριλάβουν στα όριά τους το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών εδαφών - πράγμα που επεδίωξε ο Βενιζέλος. Γι' αυτό και το 1922 σηματοδότησε μια ιστορική καμπή μεγάλης κλίμακας, ίσως χωρίς επιστροφή. Και οι ελληνικές άρχουσες τάξεις έμειναν με την αυταπάτη της οικονομικής ή πολιτισμικής ανωτερότητας, της «καπατσοσύνης του Ρωμιού», η οποία όμως μένει ανίχουρη μπροστά στους εξανδραποδισμούς, τις ανταλλαγές πληθυσμών, τις γενοκτονίες, όπως ανίχουροι έμειναν οι Αρμένιοι απέναντι στους Νεότουρκους και οι Εβραίοι απέναντι στα κρεματόρια του Χίτλερ.

Αυτή η λογική, που χαρακτήριζε π.χ. τους Κωνσταντινουπολίτες απέναντι στους «μπουνταλάδες» Τούρκους, χαρακτηρίζει σήμερα ορισμένους Κυπρίους: «Εμείς είμαστε πιο ικανοί, επιβιώσαμε 3.000 χρόνια με όλους τους κατακτητές, και αν βρεθούμε πάλι με τους Τουρκοκύπριους θα κυριαρχήσουμε, έστω και με ταπεινωτικούς πολιτικούς όρους». Όμως απέναντί τους δεν έχουν τους Τουρκοκύπριους, αλλά τον τουρκικό στρατό, και αυτή τη φορά η προσφυγοποίησή τους δεν θα τους φέρει απλά στη Λεμεσό, αλλά πολύ πιο μακριά, στον Πειραιά. Τα ίδια ιδεολογήματα ακούγονται πλέον και στην Ελλάδα, όπου αρχίζει να συνειδητοποιείται η πιθανότητα μετατροπής της σε τουρκικό προτεκτοράτο, «ας κάνουμε συμφωνία με τους Τούρκους και θα πάρουμε μέρος στο φαγοπότη της Κεντρικής Ασίας, της Μαύρης Θάλασσας και της Μέσης Ανατολής».

Η γνήσια θέληση να ξεφύγουμε από τα στενά και άχαρα όρια του ελληνικού κράτους, από την επαρχιακή μιζέρια μας, έκανε τους Έλληνες τόσο ένθερμους υποστηρικτές της ΕΕ. Μέσω μιας φυγής προς το μέλλον, να αποφύγουμε το παρόν. Όμως η γεωπολιτική και οικονομική πραγματικότητα είναι αδήριτη. Αν εδώ στην Ελλάδα, εδώ στα Βαλκάνια, δεν κερδίσουμε το δικαίωμά μας για ένταξη σε μια ισόμετρη ευρωπαϊκή διεθνική κοινότητα, δεν έχουμε καμία ελπίδα. Γιατί εδώ θα κριθεί η δυνατότητα επιβίωσής μας. **Πρέπει να υπερασπίσουμε το έθνος-κράτος μας για να μπορέσουμε να το υπερβούμε ως κράτος.**

Οι στόχοι της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως

Μήπως ωστόσο, ατενίζοντας την ιστορική εξέλιξη από ένα σχετικό βάθος χρόνου, σήμερα, θα μπορούσαμε να επικρίνουμε τις βασικές επιλογές που έγιναν από το ελληνικό εθνικό και απελευθερωτικό κίνημα στον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα και να συμφωνήσουμε τελικώς με την αντίληψη του πατριαρχείου και του Αθανάσιου Σουλιώτη-Νικολαΐδη, για μια ελληνοτουρκική ηγεμονία στο σύνολο της Ανατολής που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια «ανατολική ομοσπονδία»; Μια ομοσπονδία που θα αποσοβούσε τα δεινά που επισώρευσε στη Νοτιοανατολική Ευρώπη η δυτική ιδέα του αποκλειστικού έθνους-κράτους και θα διέσωζε την ίδια την ύπαρξη του ελληνισμού; Πολλές φορές τα τελευταία χρόνια έχουμε αναρωτηθεί πάνω στην ιστορική δυνατότητα μιας τέτοιας διεξόδου. Ο Αθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης έγραφε για τους στόχους της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως:

«Να επιδιώξωμε... όχι μόνο να μην καταργηθούν τα λεγόμενα προνόμια του Πατριαρχείου, τα στοιχεία δηλαδή της ύπαρξής μας ως έθνος μέσα στην Τουρκία, αλλά να πάρουν οι Έλληνες της Τουρκίας ως ίσοι με τους Τούρκους πολίτες ανάλογο με τον αριθμό και τις ικανότητές τους μέρος εις την διοίκειν του συνταγματικού οθωμανικού κράτους. Αν η παραπάνω προσπάθεια αποτύχει ο Ελληνισμός της Τουρκίας επωφελομένως πάλιν της μεταβολής του πολιτεύματος πρέπει να προσπαθήσει να συνεννοηθεί με τα άλλα έθνη της Τουρκίας, τα μη Τουρκικά, τουλάχιστον δε με τα χριστιανικά και να αγωνισθεί μαζί τους, μήπως έτσι αναγκάσει τους Νεοτούρκους να δεχθούν την εθνική υποστήριξη των μη Τούρκων και την πραγματική συνταγματική ισότητά των. Αν όποια από τις παραπάνω προσπάθειες πετύχαινε θα ευκόλυνονταν μια συμμαχία Ελλάδος και Τουρκίας που θα χρησίμευε ως πυρήνας μιας Βαλκανικής Ομοσπονδίας... Αν όμως όλες οι παραπάνω προσπάθειες αποτύχουν τότε η Ελλάς πρέπει να συνεννοηθεί με τα άλλα Βαλκανικά Κράτη για να βοηθήσουν διπλωματικά τις υπέρ εθνικής υπάρξεως και συνταγματικής ισότητος προσπάθειες των ομογενών των της Τουρκίας... Αλλά εις το στάδιον αυτό του προγράμματος η ελληνική κυβέρνηση πρέπει να προσέξει πολύ... Οπωσδήποτε δε να μην ριχθεί στον πόλεμο πριν βεβαιωθεί ότι το τέλος του πολέμου αυτού είναι μια ομοσπονδία Βαλκανική που θάχει μέσα και την Ρουμανία και την Τουρκία όση θ' απομείνη»³.

Το... ελκυστικό όραμα Δραγούμη

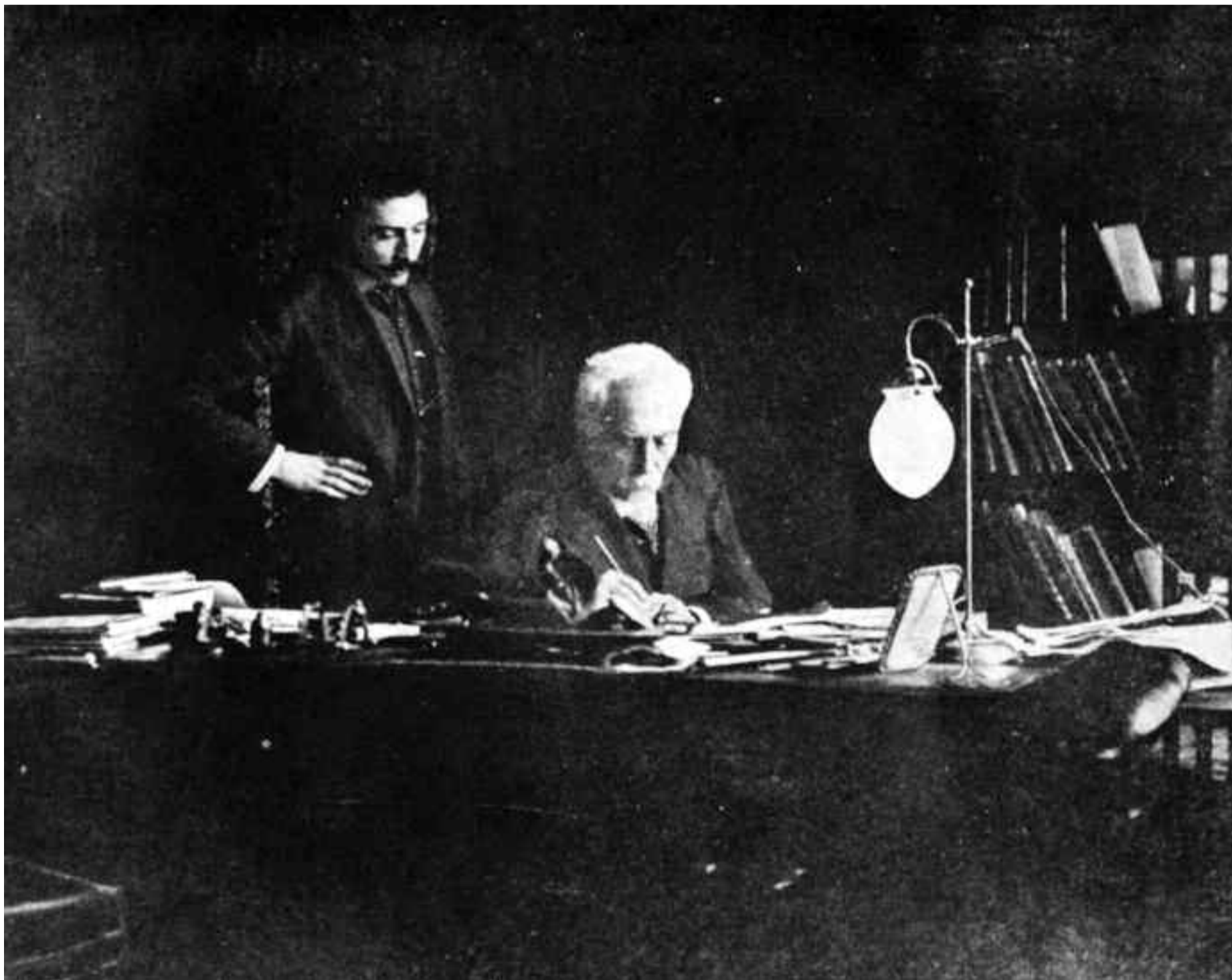
Όμως αυτή η στρατηγική, που κατέτεινε σε μια «διπλή ελληνο-τουρκική αυτοκρατορία

1. Ίων Δραγούμης, *Φύλλα Ημερολογίου, Α (1895-1902), Δ (1908-1912), Ε (1913-1917), Στ (1918-1920)*, Ερμής, Αθήνα 1986-1988. Ίων Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Φιλόμυθος, Αθήνα 1993. Κ. Βακαλόπουλος, *Ίων Δραγούμης, Μαρτύρων και πρώων αίμα*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 1991. Ίων Δραγούμης, *Τα Δέκα άρθρα στο Ναυμά*, Δ.Π. Ταγκόπουλου, Αθήνα 1920. Ίων Δραγούμης *Μονοπάτι*, α' έκδοση 1925. *Όσοι ζωντανόι*, β' έκδοση 1926.

2. Αθανάσιος Σουλιώτη-Νικολαΐδη, *Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1984. Κ. Βακαλόπουλος, *Ίων Δραγούμης*, ό.π. σελ. 187-216. Ίων Δραγούμης, *Φύλλα Ημερολογίου*, τομ. Στ', σελ. 151 βιογρ. σημείωμα του Αθ. Σουλιώτη από τον Θ. Σωτηρόπουλο, Ερμής, Αθήνα 1987.

3. Αθ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, *Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1984, σελ. 16.

4. «Α' Προκήρυξη προς τους σκλαβωμένους και τους ελευθερωμένους Έλληνες», Κωνσταντινούπολη 1908, αναδημ. στο Ίωνος Δραγούμη, *Ελληνικός Πολιτισμός*, Φιλόμυθος, Αθήνα 1993, σελ. 126-129.

Ο Αθανάσιος Νικολαΐδης - Σουλιώτης.

Ο Ίων Δραγούμης (όρθιος) με τον πατέρα του λίγο πριν αναχωρήσει για το προξενείο Μοναστηρίου.

της Ανατολής», κατά το πρότυπο της Αυστρο-ουγγαρίας, εμφανίστηκε **καθυστερημένα** και αυτοϋπονομευόταν από τις αντιθέσεις των Ελλήνων με τα υπόλοιπα χριστιανικά έθνη των Βαλκανίων. Πίσω από αυτή την αντίληψη συχνά υπήρχε η ιδέα πως οι Έλληνες και οι Τούρκοι θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν από κοινού στις υπόλοιπες εθνοότητες και έθνη της αυτοκρατορίας, ενώ στη συνέχεια ο ελληνισμός, σφριγηλότερος, θα υποκαθιστούσε τους ξεπεσμένους Οθωμανούς στην ηγεμονία αυτής της νέας αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και ο εχθρός, για τον Ίωνα Δραγούμη, ήταν μάλλον ο «σλαβισμός» και οι επεκτατικές του διαθέσεις έναντι του ελληνισμού και όχι η Τουρκία.

Οι πιο χειρότεροί μας εχθροί, δηλαδή οι πιο επικίνδυνοι είναι οι **Σλάβοι**. (υπογράμμιση του Ι.Δ.) Και Σλάβοι είναι οι Ρώσοι, Σέρβοι, Μαυροβουνιώτες, Βούλγαροι και άλλοι... Κοντά σ' όλους αυτούς είναι και οι **Τούρκοι**. Μα οι Τούρκοι είναι ξένοι κατακτητές, ήρθαν και θα φύγουν πάλι. Αυ-

τοί τουλάχιστο δεν θέλησαν ή δεν κατάφεραν ποτέ να πάρουν τη θρησκεία, τη γλώσσα, τον εθνισμό μας. Ενώ οι άλλοι λαοί που μας περιτριγυρίζουν και το θέλουν και το καταφέρνουν. Γι' αυτό και είναι πιο επικίνδυνοι από τους Τούρκους⁴.

Επρόκειτο ουσιαστικώς για τη διαιώνιση της υπερκρατικής αντίληψης του ελληνισμού, που έμεινε στο «γένος» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αντίληψη την οποία συμμεριζόταν το πατριαρχείο, για το οποίο το πρόβλημα ήταν ακριβώς η απόσπαση των ορθόδοξων σλαβικών πληθυσμών από την επιρροή του και όχι οι αλλόδοξοι Οθωμανοί Τούρκοι. Όμως αυτή η αντίληψη αναζητούσε την εφαρμογή της περίπου με έναν αιώνα... καθυστέρηση. Πλέον η λογική του έθνους-κράτους είχε διεισδύσει στα Βαλκάνια και οι αντιμαχόμενοι εθνικισμοί δημιουργούσαν μια αυξανόμενη ροπή προς την εθνοκάθαρση, τις ανταλλαγές πληθυσμών, τον διαμελισμό κατά εθνικές ταυτότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ίσως τελευταία ευκαιρία θα μπορούσε να αποτε-

λέσει κάποια ομοσπονδιακή μορφή συγκρότησης. Όμως ακόμα και αυτή η εκδοχή θα προϋπέθετε την **ήττα** της άρχουσας τουρκικής ελίτ, η οποία μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων θέτει ως στόχο τη δημιουργία κράτους «εθνικά καθαρού», και επομένως έθετε τις βάσεις για τις γενοκτονίες που ακολούθησαν. Επιπλέον στα Βαλκάνια είχαν ήδη διαμορφωθεί εθνικά κράτη των χριστιανικών λαών, και η τάση των «αλύτρωτων» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και της πλειοψηφίας των Ελλήνων, σε αντίθεση με το Φανάρι, ήταν μάλλον να στρέφονται προς τις «εθνικές εστίες» τους. Γι' αυτό και το όραμα του Ίωνα Δραγούμη μπορεί σήμερα να φαντάζει περισσότερο ελκυστικό, διότι θα απέτρεπε την καταστροφή του μικρασιατικού και θρακιώτικου ελληνισμού αν υλοποιούνταν, όμως στις συνθήκες της εποχής προσέκρουε μάλλον σε δρομολογημένες αντίστροφες διαδικασίες.

* Ο Γιώργος Καραμπελιάς είναι συγγραφέας και εκδότης του περιοδικού «Άρδην».

Ο Δραγούμης μπορεί να θεωρηθεί ως μία από τις ενδιαφέρουσες φυσιογνωμίες του βαλκανικού ελλητισμού. Όχι τόσο γιατί κατανόησε την ιστορική εποχή στην οποία ζούσε. Ούτε γιατί πρόσφερε κάτι στη θετική αντιμετώπιση των πρωτοφανών προκλήσεων και στην ευτυχική έκβαση των μεγάλων συγκρούσεων. Αλλά γιατί προσπάθησε στο μέτρο των δυνατοτήτων του να συγκροτήσει ένα αυτοπικόν σύστημα επιβίωσης του ελλητισμού σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη εποχή ριζικού, ολοκληρωτικού μετασχηματισμού της ευρύτερης περιοχής μας.¹ Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το σχήμα που φαντάστηκε ο Δραγούμης -και πάλεψε πολιτικά με δραματικές συνέπειες για την υλοποίησή του- δεν αντιστοιχούσε στις ανάγκες της εποχής, αλλά αντιθέτως υπονόμει τη θετική αντιμετώπιση, εντούτοις συνέβαλε στο να διακρίνουν σήμερα οι μελετητές τις τότε αντιφάσεις και υστερήσεις του ελλητικού κόσμου.

Στο πρόσωπό του, όπως και στο πρόσωπο του Παντελή Πουλιόπουλου, που πρωτοστάτησε στη δημιουργία των αντιπολεμικών πυρήνων στο μικρασιατικό μέτωπο, αποτυπώνονται με τη μεγαλύτερη δυνατή διαύγεια τα αγεφύρωτα συμφέροντα των ηγετικών ομάδων του βαλκανικού ελλητισμού με τους Έλληνες της Ανατολής, καθώς και οι γιγάντιες διαφορές που υπήρξαν τότε μεταξύ βαλκάνιων ελλήνων διανοομένων και μικρασιατών, κυρίως Ιωνών και Ποντίων.²

Η εποχή του Ίωνα Δραγούμη

Κρίνοντας σήμερα τον Ίωνα Δραγούμη πρέπει να οριστούν τα κριτήρια με τα οποία θα τον προσεγγίσουμε. Τα κριτήρια αυτά δεν μπορούν να είναι άλλα από την πρακτική σημασία των θεωριών που με σαφήνεια διατύπωσε και με συνέπεια υποστήριξε στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Ο Δραγούμης δεν μπορεί να κριθεί ως διανοούμενος, γιατί ο ίδιος θεωρεί ότι του λείπουν εκείνες οι αναγκαίες γνώσεις για να κατανοήσει τη λειτουργία των κοινωνιών. Στον διάλογό του με τον Γ. Σκληρό δηλώνει ευθαρσώς: «Εγώ δεν γνώρισα τον Χέγκελ, ούτε έμαθα τι πάει να πει διαλεκτική και μεταφυσική μέθοδος». ³ Δεν μπορεί να κριθεί ούτε ως ονειροπόλος ιδεαλιστής, γιατί ο ίδιος πάλλει εκτός από μακάριο διπλωμάτη είναι, αλλά και δηλώνει, πολιτικός: «Είμαι κ. Σκληρέ πολιτικός. Εμείς οι πολιτικοί πηγαίνουμε σύμφωνα με τις περιστάσεις - δηλαδή βλέποντας και κάνοντας». ⁴ Άρα, θα πρέπει να κριθεί σε επίπεδο πραγματικής πολιτικής πρότασης την εποχή που κατέρρεαν οριστικά οι αυτοκρατορίες και τη θέση τους καταλάμβαναν τα έθνη-κράτη.

Ο Δραγούμης έζησε την εποχή της άνθησης των οθωμανικών ελλητικών κοινοτήτων εξαιτίας του Τανζιμάτ και της εμφάνισης των βαλκανικών εθνικιστικών ανταγωνισμών, που κορυφώθηκαν με την Εξαρσία, αλλά και την προσπάθεια του βουλγαρικού εθνικισμού να κυριαρχήσει βιαίως τόσο στην Ανατολική Ρωμυλία όσο και στην οθωμανική Μακεδονία. Η προσπάθεια για την αποφυγή δυσάρεστων εξελίξεων οδήγησε στην επεξεργασία κάποιων σχεδίων ελληνοτουρκικής συνεννόησης που τελικά θα κωδικοποιηθούν με την ιδέα για τη δημιουργία μιας ελληνοοθωμανικής ομοσπονδίας.⁵ Η ανάδειξη της ολαβικής παραμέτρου ως της βασικής απειλής και της κύριας αντίθεσης στους εθνικούς ανταγωνισμούς εκείνης της εποχής θα οδηγήσει τον Δραγούμη στην υποτίμηση της πραγματικής κύριας αντί-

Αντινομίες και ανορθολογισμοί στον βωμό της «μικράς πλην εντίμου Ελλάδος»

Του Βλάση Αγτζιδιθ*
www.agtzidis.gr

θεσης. Αυτής των χριστιανικών λαών της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τον милитарιστικό τουρκικό εθνικισμό. Ο Δραγούμης θα παραγνωρίσει πλήρως τη νέα αποφασιστική παράμετρο που προστίθεται στη δύσκολη εξέλιξη των διαδικασιών μετασχηματισμού της περιοχής μας, τον τουρκικό εθνικισμό, όπως θα εκφραστεί στο πρόσωπο των Νεότουρκων με το στρατιωτικό κίνημα του 1908. Θα παρασυρθεί και ο ίδιος από τις πλαστές επικλήσεις των συνθημάτων του γαλλικού Διαφωτισμού και θα επενδύσει στη νεοτουρκική πολιτική πρόταση. Ακριβώς γι' αυτό θα αντιπαχθεί στη νέα πολιτική παμβαλκανική αντινεοτουρκική συμμαχία που θα εγκαίνιασει ο Βενιζέλος, ο οποίος, ως προερχόμενος από την πρόσφατα απελευθερωμένη Κρήτη, κατανοεί τις πραγματικές αντιθέσεις.

Βαλκάνιοι εθνικιστές VS μικρασιάτες σοσιαλιστές

Σε αντίθεση με τον Δραγούμη, οι Έλληνες διανοούμενοι που κατάγονταν από τις ελλητικές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποδεικνύονται πολύ πιο ρεαλιστές και καιροί στις επισημάνσεις τους. Το νεοτουρκικό κίνημα του 1908 αντιμετώπιστηκε από τον Γ. Σκληρό, που γεννήθηκε στην Τραπεζούντα του Πόντου, και τον Δ. Γληνό, που καταγόταν από τη Σμύρνη της Ιωνίας, ως ένα απειλητικό εθνικιστικό κίνημα μιας στρατιωτικής γραφειοκρατίας, η οποία απειλούσε τα ζωικά συμφέροντα των υπόδουλων λαών. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι και οι δύο προέρχονταν από το μικρασιατικό σοσιαλιστικό κίνημα, το οποίο ανδρώθηκε συγκροτούμενο με την αυτοκρατική οθωμανική αυτοκρατορία.

Ο Γ. Σκληρός θεωρούσε ότι ο ιστορικός ρόλος της Ελλάδας ήταν η απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων: «Μόνο μια γενική ένωση όλων των μη τουρκικών στοιχείων σε ένα πολιτικό συνασπισμό

και μια ανάλογη παμβαλκανική συμμαχία και επιμαχία των κρατών του Αίμου θα μπορέσει να ισοφαρίσει τις δυνάμεις του μουσουλμανικού τουρκικού όγκου και να βάλει από τη μια τις σωβινιστικές υπερβολές των Νεοτούρκων σε ομαλά όρια, και από την άλλη να υποδείξει σε μερικές Μεγάλες Δυνάμεις πως το ζήτημα της Ανατολής είναι μονάχα ζήτημα των λαών της, που έχουν πια αρκετά χειραφετηθεί, ώστε να βρουν μόνοι τους τα κατάλληλα μέσα για την περιφρούρηση των εθνικών τους δικαιωμάτων, δηλαδή αυτού του πολιτισμού ολάκερης της Ανατολής». ⁶ Ο Δ. Γληνός γράφει με εξαιρετική οξυδέρκεια: «Εύρομεν ότι ο μόνος τρόπος αμύνης των μη Τούρκων κατά του επιδιωχθησομένου αμειλίκτους εκτουρκισμού είναι η συστηματική διοργάνωσις των ως πολιτικών παραγόντων... η μόνη ultima ratio κατά του εσχάτου κινδύνου των εν Τουρκία Χριστιανών... είναι η στρατιωτική και ναυτική οργάνωσις, η σκόπημος και τελεία και επί ωρισμένου σχεδίου προπαρασκευή προς δράσιν των περί την Τουρκία χριστιανικών κρατών... Η τουρκική αστική τάξις θα φανή συμβιβαστική μόνον εάν γνωρίζει ότι απέναντί της έχει ωργανωμένους και ισχυρούς αντιπάλους, έτοιμους να αναλάβωσι τον περί πάντων αγώνα». ⁷

Ο Δραγούμης θα παραμείνει προσκολλημένος στις εκτός τόπου και χρόνου εμμονές του, παρά το γεγονός ότι από το 1910 οι Νεότουρκοι αλλάζουν πολιτική και αρχίζουν τις διώξεις κατά των χριστιανικών πληθυσμών. Αποκορύφωμα θα αποτελέσει η επίσημη απόφασή τους σε συνέδριο στην οθωμανική Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος 1911) για την επίλυση του «εθνικού προβλήματος» της αυτοκρατορίας με την εξόντωση ή τη βίαιη αφομοίωση των χριστιανικών πληθυσμών. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους η γραμμή του συνεδρίου του 1911 εκφράστηκε με τη δημιουργία συγκεκριμένων θεσμών, όπως το Γραφείο Εγκατάστασης Φυλών και Μεταναστών. Ο Taner Aksam γράφει: «Υπάρχουν αποδείξεις ότι ο (Ziya) Gökalp συνέταξε ειδικές μελέτες για τις μειονότητες της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των Αρμενίων. Αυτές ήταν μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου να συγκεντρωθεί λεπτομερής γνώση για την εθνοθηροσκοπική δομή της Ανατολής. Ένα ειδικό τμήμα, το Γραφείο Εγκατάστασης Φυλών και Μεταναστών, το οποίο συστάθηκε το 1913, ασχολούνταν ειδικά με ζητήματα διασκορπισμού και επανεγκατάστασης πληθυσμών». ⁸

Για την υλοποίηση των σχεδιασμών είχε δημιουργηθεί μια παρακρατική οργάνωση με την επωνομασία Ειδική Επιτροπή (Teskilat i Mahsusa), για να φέρει εις πέρας τις εκποτίσεις. Η επιτροπή θα αρχίσει

τη δράση της με τους Έλληνες της Ιωνίας. Ο Taner Aksam γράφει: «Η δράση της εναντίον του 'εσωτερικού εχθρού' είχε αρχίσει πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εκτόπιση του ελλητικού πληθυσμού του Αιγαίου, μέσω τρομοκρατίας και απαλλοτρίωσης των ιδιοκτησιών του, είχε πραγματοποιηθεί ως μέρος του σχεδίου για την ομογενοποίηση της Ανατολής».

Παρ' όλα αυτά, ο Δραγούμης θα συνεχίσει να αντιμάχεται με πάθος την «ελλαδική πολιτική των προσθηκών (εδαφών)» και να πιστεύει ότι είναι δυνατή η αντιστατική ελληνοτουρκική συνεννόηση και συνεργασία.⁹ Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Ίων Δραγούμης αντιμετώπιζε ακόμη και τότε την προοπτική των ελληνοτουρκικών σχέσεων: «Απώτερος σκοπός μας πάντοτε θα είναι η σύμπηξις Ανατολικής Ομοσπονδίας». Από το σημείο εκείνο και με αφορμή την αντίθεσή του στους Βαλκανικούς Πολέμους, ο Δραγούμης θα βρεθεί στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο. Με κείμενό του, με αφορμή τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο (1912-13), απορρίπτει ξεκάθαρα τη στρατηγική του Βενιζέλου που υλοποιήθηκε με την πετυχημένη αντινεοτουρκική συμμαχία των χριστιανικών κρατών της Βαλκανικής.¹⁰

Ο Δραγούμης και τα Νοεμβριανά

Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Νεότουρκοι θα αρχίσουν τη συστηματική υλοποίηση των προαποφασισμένων σχεδίων τους για την εξόντωση των χριστιανικών πληθυσμών. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου άρχισε η «εκκαθάριση θυλάκων μη τουρκικών πληθυσμών που είχαν συγκεντρωθεί σε στρατηγικά σημεία».¹¹ Το σχέδιο είχε την απόλυτη υποστήριξη των γερμανών συμμάχων των Νεότουρκων και κάποια σημεία του υλοποιήθηκαν από κοινού. Ο Taner Aksam αναφέρει: «Συντάχθηκαν λεπτομερή σχέδια για τον εκτουρκισμό της Ανατολίας μέσω της εκκαθάρισης των χριστιανικών πληθυσμών. Τα ίδια μέτρα εφαρμόστηκαν στην περιοχή του Αιγαίου από την άνοιξη του 1914. Η Επιτροπή Ένωση και Πρόσδος» πήρε μια ξεκάθαρη απόφαση. Η πηγή των προβλημάτων στη δυτική Ανατολία θα απομακρυνόταν, οι Έλληνες θα εκδιώκονταν με πολιτικά και οικονομικά μέτρα. Πριν από σπδήποτε άλλο ήταν ανάγκη να αποδυναμωθούν οι οικονομικά ισχυροί Έλληνες... Αποφασίστηκε να επικεντρωθούν οι δραστηριότητες γύρω από τη Σμύρνη, που θεωρείτο κέντρο της υπονομευτικής δραστηριότητας». ¹²

Από το 1916 η πολιτική αυτή θα εφαρμοστεί με ιδιαίτερη ένταση στον Δυτικό Πόντο.¹³

Ως αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής δεκάδες χιλιάδες Έλληνες από την Ιωνία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη θα καταφύγουν στην Ελλάδα. Μια Ελλάδα όμως δίχασμένη, η οποία φαίνεται να μην κατανοεί την ιστορική εκείνη στιγμή της οριστικής αλλαγής του γεωπολιτικού χάρτη. Η φιλογερμανική ουδετερότητα της μοναρχίας θα οδηγήσει σε ακρότητες, όπως η παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας από τον Ι. Μεταξά στους Βουλγάρους, η άρνηση εφαρμογής της ελληνοσερβικής συνθήκης και η επίτευξη, λόγω της ουδετερότητας, της μεγάλης ήττας των συμμάχων στην Καλλίπολη. Αντίθετα, η βενιζελική παράταξη θα συνδέσει τα συμφέροντα του ελλητισμού με την Αντάντ και θα χειριστεί, έστω την ύστατη στιγμή, την έξοδο στον πόλεμο και την υποταγή του φιλογερμανικού κρά-

1. Ίων Δραγούμης, Ελλητικός πολιτισμός, εκδ. Φιλόμοθος, Αθήνα, 1993, σελ. 207-208.

2. Στο επίπεδο των ιδεών και των αντιλήψεων για εκείνη τη μοναδική εποχή εντοπίζουμε την απόλυτη ρήξη των Βαλκάνιων, είτε εθνικιστών είτε σοσιαλιστών -πλην των βενιζελικών-, με το σύνολο των Ελλήνων που προέρχονταν από την οθωμανική αυτοκρατορία.

3. Ίων Δραγούμης, «Το Έθνος, οι Τάξεις και ο Ένας», περ. Νουμάς, τεύχος 271, 25 Νοεμβρίου 1907.

4. Ίων Δραγούμης, «Το Έθνος, οι Τάξεις και ο Ένας», ό.π.

5. Ίων Δραγούμης, Όσοι Ζωντανοί, β' έκδ., εκδ. Φιλόμοθος, Αθήνα, 1993, σελ. 188-206.

6. Γεώργιος Σκληρός, «Το ζήτημα της Ανατολής», στο Αριστερά και Ανατολικό Ζήτημα, εκδ. Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1998, σελ. 77-99.

7. Δημήτρης Γληνός, «Η τουρκική μεταπολίτευσις και οι συνέπειαι αυτής», στο Αριστερά και Ανατολικό Ζήτημα εκδ. Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1998, σελ. 101-134.

8. Taner Aksam, Μια επίκαιρη πρόψη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007, σελ. 141.

9. Ίων Δραγούμης, Ελλητικός Πολιτισμός, (α' έκδ. Αλεξάνδρεια 1914), β' έκδ., εκδ. Φιλόμοθος, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 51-63.

10. Ίων Δραγούμης, «Τιμή και ανάθεμα», περ. Νουμάς, τεύχ. 497, 29 Δεκεμβρίου 1912.

11. Celal Bayar, Ben de yazdim. Milli mucadeleye giris, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολη, εκδ. Bahá, 1967, σελ. 1572-82.

12. Taner Aksam, ό.π. σελ. 129.

13. Ο ανατολικός Πόντος από την άνοιξη του 1916 καταλήφθηκε από τον ρωσικό στρατό. Στην Τραπεζούντα δημιουργήθηκε η ελληνική προσωρινή κυβέρνηση.

14. Γ. Βενιζέλος, στην εφημερίδα «Ελευθέρον Βήμα», 9 Μαρτίου 1931. Αργότερα η σειρά αυτή των άρθρων εκδόθηκε σε βιβλίο με τίτλο «Η Ελλάδα του 1910-1920: Ιστορική μελέτη», εκδ. Ικαρός, Αθήνα, 1970.

15. «Τότε, οι βενιζελικοί πολίτες -κατά τεκμήριον φίλοι της Συνεννόησης- εγκαταλείφθηκαν στην τρομοκρατία των Επιστράτων, οι οποίοι έκαμαν, λεπλάτσαν και σκότωσαν 35» (Μιχαήλ Κασιόγας, εφημ. Καθημερινή, 18-11-2006.) Μια άλλη αφήγηση είναι η εξής: «Μεθ' εκάστην έκρηξη πυροβολισμών των επιστράτων περιπόλοι σπεύδουσαι αποκλείουν την καθ' ης η απόπειρα οκιάν ή κατάστημα και συλλαμβάνουν μεθ' ύβρεων και δεινών προπληκασμών και κακοποιήσεων τους εντρώμους βενιζελικούς ενόικους, οπι-

τους της Αθήνας.

Χαρακτηριστική ένδειξη της τραγικής κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει ο ελληνισμός εκείνη τη στιγμή και της απόλυτης αλλοτρίωσης θα είναι το πογκρόμ κατά των προσφύγων, ως βενιζελικών, που θα εξαπολυθεί στην Αθήνα τον Νοέμβριο του 1916 από τις πρωτοφασιστικές παρακρατικές ομάδες των Επιστράτων που είχαν ιδρύσει οι Δημήτριος Γούναρης και Ιωάννης Μεταξάς. Τον Νοέμβριο του 1916 στη φιλογερμανική Αθήνα θα γίνουν σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ των Γάλλων, που αποβιβάζονται με βάση συμφωνία που υπογράφηκε, και των παρακρατικών αντιβενιζελικών ομάδων των Επιστράτων. Στο στόχαστρο των ένοπλων παρακρατικών θα βρεθούν οι Κρητικοί της Αθήνας και οι πρόσφυγες από την οθωμανική Ανατολή. Υπήρξε αληθινό πογκρόμ με προγραφή σπιτών και καταστημάτων που είχαν σημαδεύσει με κόκκινη μπογιά. Οι «τίμιοι» βασιλικοί ανέλαβαν να «μολύνουν» με το αίμα των «προδοτών» βενιζελικών τα όπλα τους. Το σύνθημα των παρακρατικών ήταν: «Ο βασιλιάς μας θα ζώσει το σπαθί, θα σφάξει Αγγλογάλλους και βενιζελικούς μαζί». Ο Γεώργιος Βενιζήλης γράφει: «Από τις 19 μέχρι 23 Νοεμβρίου ωδηγούτο πλησίον του φθισιατρείου Σωτηρία μικρασιάται κυρίως πρόσφυγες και εθανατώνοντο ως κατάσκοποι των Αγγλογάλλων». ¹⁴ Ο Φοίβος Γρηγοριάδης υπολογίζει ότι ο αριθμός των δολοφονημένων ήταν περί τους 20. Γράφει: «Απλοί άνθρωποι του λαού θα δολοφονηθούν στους δρόμους και στα μικρά φρουραρχεία (σ.τ.σ., συνοικιακά κέντρα των Επιστράτων)». ¹⁵

Ο Δραγούμης εκείνη την εποχή δεν φαίνεται να αντιλαμβάνεται το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο που υπάρχει πίσω από τις ενδοελλαδικές συγκρούσεις ούτε το διακύβευμα της συμμετοχής του ελληνισμού στον νέο υπό διαμόρφωση μεταοθωμανικό κόσμο. Αντίθετα, φαίνεται ότι συντάσσεται ολόψυχα με την πολιτική των Επιστράτων. Για τον Δραγούμη λαός είναι μόνο οι μοναρχικοί παλαισελλαδίτες. Καμιά λέξη συμπάθειας δεν θα υπάρξει στα κείμενά του για τα άτυχα εκείνα θύματα του Δικασμού, που η πολιτική των Νεοτούρκων είχε οδηγήσει ως πρόσφυγες και ικέτες στην ελεύθερη Ελλάδα. Το αρνητικό στερεότυπο κατά των Ελλήνων της Ανατολής που είχε δημιουργηθεί στην ελλαδική κοινωνία από τη φιλομοναρχική προπαγάνδα θα επιβεβαιωθεί πλήρως από τον Ίωνα Δραγούμη, ο οποίος το 1919 θα γράψει ότι οι Μικρασιάτες, όπως και οι Κρητικοί, ήταν τα όργανα υποταγής της Παλαιάς Ελλάδας στον «αγγλογαλλικό ιμπεριαλισμό». Και ότι «θα σωθούν από τα λαϊκά κύματα που υψώνονται». Ο Δραγούμης εμφανίζεται με έναν υποτιμητικό έως και ρατσιστικό λόγο κατά των Μικρασιτών, των νησιωτών της Μυτιλήνης, της Χίου, της Σάμου, της Ρόδου και Κύπρου. Ιδιαίτερως βρίσκονται στο στόχαστρο του οι Κρητικοί: «Έχει και τους Κρητικούς που ήταν πάντα μισοφόροι». ¹⁶

Ίσως η συμβολικότερη κίνηση του Δραγούμη στα Νοεμβριανά, που αποδείκνυε πλέον ότι είχε ωθηθεί σε μια φανατική υποστήριξη του μοναρχισμού και των πρακτικών του, φαίνεται να είναι η εγκατάλειψη της έως τότε συντροφιάς του Πηνελόπης Δέλτα, της οποίας ο πατέρας είχε συλληφθεί από τους αποθηριαμένους Επιστράτους. ¹⁷

«Σφυρί δρεπάνι / Ελιά στεφάνι»

Η βία αυτή των μοναρχικών θα προκαλέσει στη

Ο Ίων Δραγούμης.

συνέχεια τη βία των βενιζελικών, οι οποίοι θα καταπιέσουν στο έπακρο τους φιλομοναρχικούς αντιπάλους τους. Η διαδικασία αυτή της εναλλαγής των βίαιων συμπεριφορών θα χαρακτηρίσει τη νεοελληνική πολιτική ζωή καθ' όλο τον Μεσοπόλεμο.

Η συμμετοχή όμως της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των νικητών θα επιτρέψει στην ελληνική πλευρά να συμμετάσχει στα σχέδια διαμόρφωσης του νέου κόσμου μετά την αποχώρηση από την ιστορία της προνεωτερικής οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ύψιστη αυτή πρόκληση θα αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερο σκεπτικισμό από τον μοναρχικό χώρο. Χαρακτηριστική είναι η αποστροφή του Ιωάννη Μεταξά προς οποιοδήποτε ελληνική εμπλοκή της Ελλάδας στη Μικρά Ασία ήδη από το 1915. Σε έγγραφο του προς τον μονάρχη αναπτύσσει τις απόψεις αυτές, με βάση τις οποίες θεωρείται «αποικιακή» η ελληνική πρόθεση επέκτασης της κυριαρχίας στα μικρασιατικά παράλια. Στο ίδιο έγγραφο ο Μεταξάς εκτιμούσε ότι οι Γερμανοί θα είναι οι τελικοί νικητές στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. ¹⁸ Ο Ίων Δραγούμης θεωρούσε ότι το εγχείρημα ήταν ανέφικτο, εφόσον προϋπέθετε τη διεξαγωγή ενός νέου πολέμου, και ότι ο στόχος θα έπρεπε να είναι η δημιουργία ενός κοινού ελληνοτουρκικού μικρασιατικού κράτους και όχι ενός καθαρά ελληνικού. Ακόμη και τον Φεβρουάριο του 1919, όταν η Ελλάδα βρισκόταν στο στρατόπεδο των νικητών, ο Δραγούμης κατήγγειλε τις «κοινές ελπίδες» και «την ελπίδα του κοινού κέρδους» που είχαν οι «αγγλογαλλοί ιμπεριαλιστές και ο Βενιζέλος». ¹⁹ Παρόμοιες απόψεις με αυτές του μοναρχικού χώρου θα διατυπώσει και το νεαρό ελλαδικό κομμουνιστικό κίνημα που θα συγκροτηθεί ως ΣΕΚΕ. ²⁰

Ενώ η γενοκτονία στην Ανατολή από τον τουρκικό εθνικισμό έχει αρχίσει από το 1914, πλήθη προσφύγων έχουν κατακλύσει το ελληνικό κράτος και υπάρχει το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο θα αντικατασταθεί η πολυεθνική μουσουλμανική αυτοκρατορία, που πλέον εξαφανίζεται από το ιστορικό προσκήνιο, για τον Δραγούμη και τη μοναρχική παράταξη, όπως και για το ΣΕΚΕ των Μπαρζονίη και Πουλιόπουλου, δεν υπάρχουν εθνικά ζητήματα ούτε υπάρχει ανάγκη εθνικής απελευθέρωσης των Ελλήνων ή των Αρμενίων της Ανατολής.

Η αντίθεση του μοναρχικού χώρου στην προσπάθεια της απελευθέρωσης των Ελλήνων της Ανατο-

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

λής θα εκφραστεί με την υποτίμηση της συνθήκης των Σεβρών και τη μοιραία απόπειρα κατά του Ελ. Βενιζέλου στο σταθμό Λυών του Παρισιού. Οι συνέπειες αυτής της απόπειρας ήταν τρομακτικές. Καταρχάς, θα προκαλέσει την άγρια δολοφονία στην Αθήνα του Ίωνα Δραγούμη από βενιζελικούς μπράβους. ²¹ Απ' την άλλη, φαίνεται ότι η απόπειρα αυτή επέφερε την ψυχολογική κατάρρευση του Βενιζέλου και τον οδήγησε στην εγκληματική απόφαση για τη διενέργεια εκλογών εν μέσω του μικρασιατικού πολέμου, ενώ όλοι του οι αντίπαλοι ήταν αντιπολεμικοί.

Ο Δραγούμης κατά την τελευταία του περίοδο φαίνεται ότι ολίσθησε σε φιλομολοσεβικικές θέσεις και άρχισε να επεξεργάζεται έναν πρώιμο εθνικοσοσιαλισμό: ²² «Τώρα μπαίνω σε μια σοσιαλιστική και ανθρωπιστική περίοδο. Αρχίζω να λαβαίνω συνειδηση του αναρχισμού μου (1917-1919) και προχωρώ».

Σε αυτό το νέο όραμα του δεν υπάρχει χώρος για τους αλύτρωτους Έλληνες της Ανατολής και για υποστήριξη των κερδών από τη συνθήκη των Σεβρών. Η «μικρά πλην έντιμος Ελλάς», με λιγάκι σοσιαλισμό πλέον, φαίνεται να είναι η νέα του πρόταση. Για τον Δραγούμη το μικρασιατικό εγχείρημα αποτελεί «ιμπεριαλισμό». Κατά συνέπεια, αν δεν είχε δολοφονηθεί και ζούσε, είναι σίγουρο ότι σε πολιτικό επίπεδο θα πρωτοστατούσε στην παράδοση προεκλογική αντιπολεμική βασιλοκομμουνιστική συμμαχία, η οποία έτσι κι αλλιώς διαμορφώθηκε στην Αθήνα στη βάση της κοινής αντίληψης για τα μικρασιατικά. Πιθανότατα θα ήταν η εμβληματική μορφή του αντιμικρασιατικού, αντιπολεμικού χώρου, εφόσον ο Δραγούμης συγκέντρωνε ήδη χαρακτηριστικά και απ' τους δύο.

Αποκαλυπτικό γεγονός της παράδοξης εκείνης συνάντησης μοναρχικών και παλαισελλαδικών κομμουνιστών υπήρξε μια κομμουνιστική προεκλογική συγκέντρωση (Οκτώβριος 1920). Στην προεκλογική αυτή συγκέντρωση, που έγινε από το ΣΕ(Κ)ΚΕ στην Αθήνα, ο Κορδάτος μας ενημερώνει ότι έλαβαν μέρος 50.000 διαδηλωτές: «Δεν ήταν όμως κομμουνιστές όλοι. Ήταν αντιβενιζελικοί. Φοβόνταν να οργανώσουν δική τους διαδήλωση και πήραν μέρος στην κομμουνιστική. Γι' αυτό ξελαρυγγίζονταν φωνάζοντας: Κάτω ο Βενιζέλος, Κάτω ο πόλεμος... Μερικές κυρίες απ' τα μαπαλκόνια των ξενοδοχείων

της πλατείας Συντάγματος έφαιναν με άνθη τους διαδηλωτές και ήταν γελαστές και χαρούμενες. Φώναζαν μάλιστα 'μπράβο παιδιά! Σφυρί δρεπάνι'. Φυσικά ήταν φανατικές βασιλικές». Μας πληροφορεί επίσης ότι την εκδήλωση του ΣΕ(Κ)ΚΕ παρακολούθησαν κάποια στελέχη του μοναρχισμού, όπως οι Γεώργιος Βλάχος, Νίκος Κρανιωτάκης: «Ήταν και αυτοί χαρούμενοι και δυο τρεις φορές χειροκρότησαν τον ρήτορα Ευ. Παπαναστασίου». ²³ Ο Ελευθέριος Σταυρίδης αναφέρει ότι κατά τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 πολλοί μοναρχικοί διπλωμάτες στο ΚΚΕ και την Ηνωμένη Αντιπολίτευση του Γούναρη. Από αυτή τη διαδικασία έμεινε γνωστό το σύνθημα: «Σφυρί δρεπάνι / ελιά στεφάνι». ²⁴

Επίλογος

Η δεκαετία 1914-1923 ήταν η σημαντικότερη στιγμή στην ιστορία της περιοχής μας μετά πέντε αιώνες μουσουλμανικής κυριαρχίας. Μια πάλα ποτέ ακμαία προνεωτερική ισλαμική αυτοκρατορία αποκρούσε από το ιστορικό προσκήνιο και στη θέση της έρχονταν τα νέα έθνη-κράτη. Τη δεκαετία αυτή ο ελληνισμός έχασε το μεγάλο του στοίχημα. Τότε, στην καμπή εκείνη της ιστορίας, όταν διαλύονταν οι αυτοκρατορίες και παραχωρούσαν τη θέση τους στα εθνικά κράτη, διαμορφώθηκαν οι πρωτογενείς συνθήκες που πάνω τους χτίστηκε όλη η σημερινή γεωπολιτική πραγματικότητα.

Τότε μπήκαν οι βάσεις για τη δημιουργία της εθνικιστικής Τουρκίας, τότε ολοκληρώθηκε και η νεοελληνική συγκρότηση. Η αδυναμία των Ελλήνων να πετύχουν τον αστικό εκσυγχρονισμό τους με την ενσωμάτωση των αναπτυσσόμενων ελληνικών περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας και η μετατροπή των Ελλήνων της Ανατολής σε προλεταριοποιημένους απόβλητους πρόσφυγες στην οριστικά πλέον βαλκανική Ελλάδα έχει ενόχους με ελληνικά ονοματεπώνυμα.

Ο Δραγούμης έφυγε άδικα, νωρίς! Δεν πρόλαβε να δει τη μεγάλη καταστροφή που προκάλεσε η πολιτική που και ο ίδιος υποκίνησε. Κανείς δεν μπορεί να προδικάσει αν ο Δραγούμης τις μέρες της καταστροφής θα συνέπασχε με τους Μικρασιάτες ή αν θα συνδιαικόνωνε την εικόνα που μας παραδίδεται για εκείνη τη στιγμή: «Δεν άκουγε κανείς εκείνες τις μέρες τίποτα άλλο από τα στόματα όλων αυτών παρά κατάρες στον Βενιζέλο και βλασφημίες: 'Αχ αυτοί οι τουρκοσπορίτες Έλληνες της Μικράς Ασίας μας πήραν στον λαιμό τους. Μακάρι να τους σφάξει όλους ο Κεμάλ και να μη μείνει ούτε ποδάρι από δαύτους'...» ²⁵

Κανείς δεν μπορεί να προδικάσει αν θα άλλαζε τις απόψεις του ή αν θα συνέχιζε να πιστεύει ότι η νέα συμφορά για τον «λαό», όπως τον εννοούσε στα κείμενά του τον Φεβρουάριο του 1919, παρέμεναν οι Μικρασιάτες, οι νησιώτες και οι Κρητικοί. Μόνο που τώρα οι Μικρασιάτες θα είχαν μετατραπεί σε ενοχλητικούς «τουρκοσπορίτες» πρόσφυγες, για τους οποίους οι παλιοί του φίλοι θα ζητούσαν να φορέσουν υποχρεωτικά κίτρινο περιβραχιόνιο για να τους ξεχωρίζουν από τον «λαό». ²⁶

* Ο Βλάσης Αγγελάκης είναι ιστορικός. Βραβευμένος από την Ακαδημία Αθηνών για τη συγγραφή της ιστορίας του παρεξινίου ελληνισμού.

νες δέσμοι ή συρμένοι εν μέσω λαϊκών οδηγήσεων εις το φρουραρχείον υπό το στήμα μοιομόρφου άπαντες κατηγορίας, συνωμοσίας κατά του καθεστώτος και εκάστης προδοσίας... Και είναι χαρακτηριστικό το επεισόδιον το οποίον αφηγείται η Εσπερινή περί ενός εκ των συλληφθέντων τούτων, όστις απαγόμμενος υπό της περιπόλου και εκσυρπιμένους υπό του πλήθους διεμαρτύρητο προς το πλήθος, του οποίου εζήτησε να κινήσει την συμπάθειαν, ότι 'αυτός δεν ήτο Βενιζελικός αλλά μόνο κλέπτης'» (Χρ. Χουμούζος Τα κατά την 18ην και 19ην Νοεμβρίου 1916 και επέκεινα, τυπ. Εσπερίας, Λονδίνο 1919, σ.99).

16. Ίων Δραγούμης, Φύλλα Ημερησίου, Στ', σελ. 41-42, 12 Φεβρουαρίου 1919, δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Ο Βενιζέλος και ο ιμπεριαλισμός», στο Άριστέρα και Ανατολικό Ζήτημα, εκδ. Ενωλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1998, σελ. 156, 157.

17. Κατερίνα Διαφέρμου «Ένας κυκλώνας που τα σώρωσε όλα» [Π.Σ. Δέλτα, Ίων Δραγούμης], Το Βήμα της Κυριακής / «Βήλια», 22 Φεβρουαρίου 2009.

18. Για το ζήτημα αυτό βλέπε: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος, 2009.

19. Ίων Δραγούμης, «Ο Βενιζέλος και ο ιμπεριαλισμός», ό.π., σελ. 157.

20. Το ΚΚΕ. Επίσημο Κείμενα, τόμ. Α', εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, σελ. 104, Δημήτριος Λιβιεράτος, Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923, εκδ. Καρανάση, Αθήνα, σελ. 31, 45.

21. Η δολοφονία θα διασώσει τη φήμη του Δραγούμη. Ειδóλλως το πιθανότερο ήταν να είχε πέσει στην αφάνεια ως ιστορικό πρόσωπο, όπως ο Αθ. Σουλιάτης-Νικολαΐδης. Με τη δολοφονία αγοραπίθηκε ένας μέ-

τριος διανοούμενος, που αγνοούσε απόλυτως τις πραγματικές ανάγκες της εποχής που ζούσε.

22. Πέτρος Ορολογός - Δημοσθένης Κούκουνας, Ίων Δραγούμης, τόμ. 6, εκδ. Μέτρον, 2008, σελ. 47-50.

23. Γιάννης Κορδάτος, Ιστορία της Ελλάδας, τόμ. 13, εκδ. 20ός Αιώνας, 1958, σελ. 543-544.

24. Ελευθέριος Α. Σταυρίδης, Τα παρασκήνια του ΚΚΕ, Αθήνα, 1953, σελ. 38.

25. Γ. Κορδάτος, Ιστορία της Ελλάδας, τόμ. 13, εκδ. 20ός Αιώνας, 1958, σελ. 36.

26. Ο Νίκος Κρανιωτάκης, φιλομοναρχικός εκδότης του Πρωινού Τύπου, στην εφημερίδα του θα απαιτούσε το 1933 να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν κίτρινο περιβραχιόνιο, για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι Έλληνες (George Mavrogordatos, Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936, εκδ. University of California Press, Berkeley, 1983, σελ. 195).

Για τη Μακεδονία, το γλωσσικό και το κοινωνικό ζήτημα

Ως δείγμα γραφής αλλά και απόψεων του πολυτάλαντου και άριστου χειριστή της γλώσσας Ίωνα Δραγούμη μπορείτε να διαβάσετε αποσπάσματα από το βιβλίο του «Μαρτύρων και ηρώων αίμα» (εκδόσεις Ρηγόπουλος) που αναφέρεται στον Παύλο Μελά, καθώς επίσης από δύο άρθρα του στο περιοδικό «Νουμάς» για το γλωσσικό και το κοινωνικό ζήτημα (το ένα δημοσιεύτηκε στις 16-12-1907 και το δεύτερο στις 25-11-1907), που προέρχονται από το βιβλίο «Ίων Δραγούμης (ΙΔΑΣ), 10 άρθρα του στο 'Νουμάς'» (εκδόσεις Ρηγόπουλος).

Μαρτύρων και ηρώων αίμα

Ο Παύλος Μελάς σκοτώθηκε στη Στάτιστα της Μακεδονίας ένα βράδυ το φθινόπωρο του 1904.

Και οι Έλληνες ξύπνησαν.

Γιατί ξύπνησαν τώρα μόνο; Επειδή είναι τυφλοί οι άνθρωποι και οι περισσότεροι γεννήθηκαν για να είναι και μικροί. Σπίθες κοντές είναι οι στιγμές πού ξυπνούν και νοιώθουν τη μετριότητα που βαρύνει επάνω τους. Σπίθα είναι όταν λέγουν

-Ω, τι ανυπόφορη που είναι η μετριότητά μου!

Τέτοια μια σπίθα τούς άναψε ο Παύλος Μελάς. Όσοι συνηθίζουν να συλλογίζονται, ας στοχασθούν πόσο μεγαλύτερος από τους άλλους Έλληνες έπρεπε να είναι ο Παύλος Μελάς για να καταφέρναι να τους ανάψει. Και με τη σπίθα που άναψε στον καθένα, πολλοί, που ήταν τυφλοί ως τότε, είδαν. Έτριψαν τα μάτια τους κάπως ξηπασμένοι και είπαν μέσα τους γιατί ντρέπονταν να το διαλαλήσουν

-Ωστε υπάρχει Μακεδονία, αφού πήγε ο Παύλος Μελάς και σκοτώθηκε γι' αυτή!

.....

Να ξέρετε πως αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, η Μακεδονία θα μας σώσει. Θα μας σώσει από τη βρώμα όπου κυλούμαστε, θα μας σώσει από τη μετριότητα και από την ψοφισσύνη, θα μας λυτρώσει από τον αισχρό τον ύπνο, θα μας ελευθερώσει. Αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, εμείς θα σωθούμε!

Τι είναι το γλωσσικό ζήτημα

Οι Έλληνες οι καλλίτεροι, οι πιο ζουμεροί, οι πιο ζωντανόι, είναι όλοι τους δημοτικιστές, ή είναι έτοιμοι να δεχτούν τη δημοτική. Τι πάει να πει αυτό; Μήπως το ζήτημα το γλωσσικό δεν είναι μόνο γλωσσικό;

Με το να πληθαίνουν κάθε ώρα οι δημοτικιστές, μήπως σημαίνει πως σιγά-σιγά αλλάζει το μυαλό των Ελλήνων, κι αρχίζει και νοιώθει πράματα πού δεν τα ένοιωθε πριν;

Τι γίνεται;

Οι Έλληνες μέρα με την ημέρα γίνονται πραγματικότεροι, πιο σύμφωνοι με τον εαυτό τους, τον αληθινό, τον τωρινό. Ξεπετιούνται και ξελευτερώνονται από μερικές βαρείες σκλαβιές, από σιδερένιες φορεσιές που τους κάθισε ο φιλελλητισμός των ξένων, η αρχαιομανία των γραμματισμένων, κι ο βυζαντινισμός των Φαναριωτών - λαϊκών και παπάδων.

.....

Όλ' αυτά πέφτουνε τώρα, γκρεμίζονται με την ελευθερία του Ελληνικού κράτους, που μας έκανε κορόιδο, χάσαμε την πίστη μας σ' αυτά που μας έλεγαν οι Φιλέλληνες, οι Γραμματισμένοι και οι Φαναριώτες, και μαζί χάσαμε

Ο Παύλος Μελάς, ελαιογραφία, έργο του Γεώργιου Ιακωβίδη.

Ο Παύλος Μελάς σκοτώθηκε στη Στάτιστα της Μακεδονίας ένα βράδυ το φθινόπωρο του 1904.

Και οι Έλληνες ξύπνησαν.

Γιατί ξύπνησαν τώρα μόνο; Επειδή είναι τυφλοί οι άνθρωποι και οι περισσότεροι γεννήθηκαν για να είναι και μικροί. Σπίθες κοντές είναι οι στιγμές πού ξυπνούν και νοιώθουν τη μετριότητα που βαρύνει επάνω τους. Σπίθα είναι όταν λέγουν. - Ω, τι ανυπόφορη που είναι η μετριότητά μου!

σκεδόν και την πίστη στον εαυτό μας, στη δύναμη της φυλής μας. Αυτό το τελευταίο είναι κακό μεγάλο, μα είναι η φυσική αντίδραση. Πρέπει να περάσει.

.....

Η γλωσσική αλλαγή φέρνει κι άλλα κρυφά κουσούρια - χρυσά κι ατίμητα κουσούρια - σ' όποιον την παθαίνει. Η δημοτική γλώσσα είναι μια αρρώστια - χρυσά κι αξιγάπητη αρρώστια - που δεν έρχεται μονάχη, παρά φέρνει μαζί της

χίλια μύρια καλά, σέρνει σωρούς κι αρμαθιές τις ιδέες, τις αντίληψεις, τα φώτα, τις σκέψεις, τα αισθήματα - καινούρια, δροσερά, ανοιξιάτικα, και τι όμορφα! Τέτοια είναι, που μόνο να τα συγκρίνεις με τους σωρούς και τους μεγαλόπρεπους όγκους της αρχαιοπρέπειας των περασμένων γενεών αμέσως διαγιγνώσκεις πως τούτα είναι ψόφια, ενώ τα σημερινά είναι ζωντανά. Και αν θέλει ρώτημα, τι είναι καλλίτερο απ' τα δυο, η ζωή για η νέκρα, ας βρεθεί κανείς να πει πως καλλίτερα έχει η νέκρα, την αρχαιοπρεπεία, κι ας έρθει εδώ μπροστά μου να το μολογήσει - να τον ονομάσω ευτύς κ' ήσυχα - ήσυχα «Ψοφίμι».

Να πώς το γλωσσικό ζήτημα δεν είναι ξερά ξερά γλωσσικό ζήτημα, παρά είναι κοινωνικό ζήτημα.

Πιστεύω πως οι άνθρωποι οι οποίοι θα πρωτοστατήσουν στο έθνος μας, σε τούτη τη γενιά - δηλαδή στη γενιά που φύτρωσε ύστερα από το 97, θα είναι όλοι ή δημοτικιστές δηλωμένοι, ή έτοιμοι να δεχτούν τη ζωντανή, τη δημοτική γλώσσα.

Το έθνος, οι τάξεις και ο ένας

Από τότε που διάβαζα το βιβλιαράκι που επιγράφεται «Το Κοινωνικόν μας ζήτημα», μου ήρθε να αποκριθώ ευτύς, γιατί χοροπηδούσε μέσα μου πολλή αντιλογία.

Όχι πώς δε λέει σωστά πράματα, μπορεί μάλιστα κι ολάκερο να είναι σωστό και λογικό. Αλλά κάτι έχει όλο το σύστημα του κ. Σκληρού που δεν έρχεται στην ιδιοσυγκρασία μου. Το κάτω της γραφής, κάθε φιλοσοφικό σύστημα είναι αποτέλεσμα χωριστής ιδιοσυγκρασίας.

.....

Και δε θα απαντούσα τίποτα στο βιβλιαράκι εκείνο, αν δεν έβγαιναν παραμορφωτές του, σαν τον κ. Π. Βασιλικό.

Έχει πολλά προτερήματα το βιβλιαράκι. Είναι χυμένο σ' ένα σύστημα, έχει ενότητα και πάστρα, και γυρεύει να ταιριάξει την τωρινή ελλαδική κοινωνία (μεταχειρίζομαι τη λέξη ελλαδική ή ελλαδίνικη κι όχι Ελληνική, η διάκριση αυτή θα μας χρειαστεί παραπέρα), σ' ένα κοινωνιολογικό σύστημα, γερμανικό, υποθέτω. Ίσως το σύστημα είναι όμορφο, συμμετρικό, ευχάριστο, αλλά πάντα σύστημα μένει, δηλαδή θα αφήνει και κάποιο έξω, θάχει και τα στραβά του. Εγώ δε γνώρισα το Χέγκελ, ούτε έμαθα τι πάει να πει διαλεκτική και μεταφυσική μέθοδο. Είμαι πρακτικός άνθρωπος, Ρωμιάς, Τουρκομερίτης, ραγιάς, καταγίνουμαι σε πολιτικά, εδώ, στην Τούρκικη Ελλάδα, που δεν καταδέχτηκε να στοχαστεί γι' αυτήν ο κ. Σκληρός. Ίσως εμάς δε μας καταφρόνησε, γιατί δε θα μας γνωρίζει, αλλά περιγέλασε κείνους από τους Ελλαδίτες που καταγίνονται με μας.

Όλα αυτά τα ονομάζει μεγάλη Ιδέα!

Το βιβλιαράκι του κ. Σκληρού το έκρινε αρκετά καλά ο Ραμάς, και συμφωνώ μαζί του σε πολλά, όπως σε τούτο: ότι ο ανοιχτός και άγριος πόλεμος αναμεταξύ μια κοινωνική τάξη και μια άλλη, είναι σημάδι πως διαλύνεται μια κοινωνία, αφού δεν μπορούν οι τάξεις αυτές να βρουν πια κανέναν τρόπο για να τα ταιριάξουν και να ζήσουν μαζί, - αφού αδιάκοπα, σαν εκτροί, μαλλιοτραβιούνται, ενώ μπορούσαν φιλικά να ξεδιαλύσουν τους λογαριασμούς τους, - αφού στα άτομα δεν αρέσει, σ' άλλο τίποτα να καταγίνονται, παρά στον ξεταίρωτο κομματικό, κοινωνικό πόλεμο μεταξύ τους.